

RETROSPEKCE STUDENTŮ UČITELSTVÍ NA ŠKOLNÍ ŠIKANOVÁNÍ

Jitka Mikešová

Abstrakt: Příspěvek staví na přední místo potřebu zkoumání a řešení školní šikany, seznamuje s výsledky aktuálního výzkumu, retrospektivy výskytu a forem šikanování uplynulých školních let studentů učitelství.

Klíčová slova: šikana, výskyt, formy, primární prevence, pregraduální studium, postgraduální studium.

Abstract: This contribution aims to stress the necessity for exploring and resolving bullying at schools and presents the results of the topical research and retrospection of occurrence and forms of bullying in the intervening school years of the teacher trainees.

Key words: bullying, occurrence, forms, primary prevention, pre-service teacher education, postdoctoral education.

ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Mezi výzkumným šetřením, zpracováním empirických dat, jejich teoretickou reflexí a publikováním vždy uplyne určitý čas. V té době dochází k posunu reality a rozdíl mezi reálným stavem a stavem popisovaným v publikaci je tím větší, čím má konkrétní sociální jev větší dynamiku. Aktuální výzkumné nálezy, vypovídající o stavu šikany a onemocnění třídních kolektivů „virem šikanování“, jsou záměrně posunuty do školních let současných studentů pedagogické fakulty. Více než polovina respondentů zahájila v roce sametové revoluce svoji povinnou školní docházku. Výzkum je retrospektivou rychle se měnících společenských a civilizačních podmínek posledního desetiletí minulého století, informatizace, medializace a dalších nových sociálních skutečností, na něž se školáci na jedné straně adaptovali a na druhé tuto skutečnost sami vytvářeli jako subjekty těchto změn.

Cílem výzkumu bylo zjistit řadu měřitelných dat – výskyt šikany, formy, postoje spolužáků, přístupy učitelů a další. Za stejně významné lze pokládat i nadstavbové cíle: doložit obrovskou dynamiku tohoto negativního sociálně patologického jevu (podle posledních výzkumů odborníků v čele s etopedem Michalem Kolářem lze v současnosti hovořit o téměř dvojnásobném výskytu), apelovat na společnost ve smyslu ochrany mladé generace před negativními vlivy (dosud se často sama podílí na vytváření negativně působících vlivů na děti a mládež) a přesvědčit i mnohé kolegy z pedagogických fakult o vážnosti situace na školách a nutnosti zásadních změn ve studijních plánech fakult. Při vši úctě k velkým pedagogickým tématům doby, jakými jsou např. evropská dimenze ve vzdělávání, multikulturní výchova aj., dokud nebudeme schopni zajistit zdravé psychosociální klima ve třídách základních škol a ve všech dalších výchovných a vzdělávacích zařízeních, nezajistíme stále narůstajícímu počtu žáků podmínky pro zdravý vývoj a rovný přístup ke vzdělávání. V atmosféře strachu, nejistoty, manifestace síly a zla na úkor lidské optimality, slušnosti a inteligence se lze jen stěží koncentrovat na výuku.

Ojedinelá iniciativa některých vysokoškolských pedagogů, kteří se rozhodli teoreticky seznamovat studenty s problematikou šikanování, k praktické způsobilosti nestačí. Adepti učitelství tak mohou být o něco více motivováni k plnění výchovných cílů a úkolů, měli by snáze diagnostikovat počáteční stadia šikany, při vyšetřování a nápravě by se neměli dopouštět hrubých chyb. Praktické výcvikové kurzy však musí záhy následovat, optimální by bylo jejich začlenění do dalšího vzdělávání učitelů, kdy se mohou zásadně změnit postoje mladého učitele v souvislosti s rostoucími zkušenostmi se žáky ve škole i výchovou vlastních potomků. Dá se předpokládat, že k empatii a ještě zodpovědnějšímu přístupu přispěje později nová rodičovská role, dosud nepoznané citové pouto, provázené obvyklým rodičovským strachem a obavami, například právě v souvislosti se vstupem vlastního dítěte do kolektivu vrstevníků.

Nejnovější zprávy o projektu ministerstva školství na potírání šikany hrazeného Evropskou unií neuklidní pravděpodobně ani odbornou ani rodičovskou veřejnost. Jde jen o malou záplatu na obrovskou „díru“ obrazně vyjadřující odbornou nepřipravenost učitelů. Těm by měl na pomoc přispěchat psycholog, doplňující trojici odborníků ve škole (spolu s metodikem prevence a výchovným poradcem). Finanční dotace však vystačí pouze

pro 80 vybraných škol nebo učilišť, uvažuje se o rozpůlení úvazku psychologů a v tomto ještě únosném úsporném řešení by bylo možno pohlídat 160 školských zařízení. Projekt je plánován na tři roky.

Problému je však třeba předcházet, ne spoléhat na finanční injekce a přechodnou přítomnost psychologa ve škole, který by měl zázračně uzdravit třídní kolektivy. K šikaně by vůbec nemělo docházet. Schránky důvěry, důvěryhodná kvalifikovaná osoba, linky bezpečí aj. jsou jistě velmi efektivní a správnou aktivitou v eliminaci šikany, ale řeší už trápení konkrétní oběti a jsou především prevencí recidivy. Primární prevencí onemocnění žákovských skupin by se měla stát odborná příprava adeptů učitelství v průběhu pregraduálního, ale dále i postgraduálního studia. Větší prostor v učebních programech by měly dostat vybrané výchovné problémy, zásady tvorby zdravého kolektivu, budování otevřených kamarádských vztahů, obecnější postupy, výchovné možnosti, individuální přístupy k rizikovým jedincům. Jedním výrazným příkladem obsahové náplně seminářů může být seznámení studentů s fungováním třídních samospráv, jež by bylo třeba navrátit prostřednictvím absolventů do škol. Nenávratně vymizely právě v letech podrobených našemu výzkumu. Zřejmě byly pokládány za socialistický přežitek, přestože při správné volbě a fungování mohou plnit řadu výchovných úkolů. A právě zvýšený zájem o podobné otázky, o problematiku nezdravých vztahů mezi dětmi, narůstající agresivitu aj. měl vyvolat – nejen u studentů – výzkum, který proběhl v květnu 2005.

METODIKA ŠETŘENÍ

Pro účely šetření byl sestaven vlastní výzkumný nástroj, dotazník s uvážlivou volbou položek, jejich uspořádáním i počtem. Přední strana obsahovala po prvních dvou společných otázkách prostor pro odpovědi respondentů – svědků šikany ve svých bývalých třídách, druhou stranu vyplňovali pouze studenti, kteří byli v minulosti sami obětí šikanování. Ačkoli administraci vždy osobně řídil sám autor a studenty uvedl do problematiky, vstupní část pro zvýšení reliability výzkumného nástroje obsahovala podrobnou definici šikanování, která respondentům posloužila ve dvou otevřených otázkách jako seznam prvků zkoumaného jevu. Dotazník obsahoval všechny tři typy otázek: otevřené, uzavřené i polouzavřené. Všechny pedagogy, přítomné administraci, příjemně překvapil zodpovědný přístup studentů k vyplňování dotazníků, soustředěný, s viditelnou snahou o zachycení objektivní reality uplynulých let.

Vyplněný dotazník odevzdalo 204 respondentů, polovina z nich byla posluchači prvního až třetího ročníku učitelství pro 1. stupeň ZŠ, polovina navštěvovala druhý ročník studia učitelství pro 2. stupeň. Vzhledem k respektování anonymity nelze uvést přesné aprobece vzhledem k mnohdy ojedinělému zastoupení mužů v jednotlivých skupinách.

VLASTNÍ VÝZKUM

VÝZKUMNÝ VZOREK:

CELKEM	n 204	100 %
ŽEN	163	80 %
MUŽŮ	41	20 %

Výzkumný nálezn je alarmující: *každý čtvrtý student fakulty z našeho výzkumného vzorku byl šikanován!*

VÝPOVĚDI STUDENTŮ:

CELKEM	n 204	100 %
OBĚTI ŠIKANOVÁNÍ	52	25 %
SVĚDCI	106	52 %
NESETKALI SE	46	23 %

Svědkem šikanování druhých se stalo zároveň 10 vlastních obětí šikany. Devět výpovědí potvrzuje, že bylo ve třídě více obětí, jedna studentka popsala psychickou šikanu tělesně handicapované dívky z paralelní třídy.

Z ostatních svědeckých výpovědí obětí, jako doklad nebezpečnosti a rozbujelosti některých agresivních forem, citují svědectví ze třídy, kde spolužák byl například „přilepen k židli izolepou, přilepili mu také brýle k obličejí, polepili mu celé tělo, vystrkovali ho po zvonění na schodiště a dokonce visel z okna ve druhém patře, kde ho agresori drželi jen za nohy“. Podobné otřesné svědecké výpovědi evokují řadu dalších otázek, pro něž v tomto šetření nebyl prostor, například zda konkrétní škola viníky potrestala a jak, nebo zda také tvrdila, že šikana pod její střechou neexistuje.

SVĚDKEM ŠIKANOVÁNÍ:

CELKEM	116	100 %
NA 1. STUPNI ZŠ	26	22 %
NA 2. STUPNI ZŠ	61	53 %
PO CELOU ZŠ	13	11 %
NA STŘEDNÍ ŠKOLE	16	14 %

Dalším alarmujícím zjištěním je, že se šikana vyskytuje také ve středních všeobecně vzdělávacích školách. Virus šikanování je zřejmě tak nakažlivý, že již pronikl i za zdi gymnázií. Ačkoli bychom u budoucí inteligenční elity národa mohli očekávat dostatečnou míru tolerance, empatie, fantazie pro domýšlení důsledků konkrétních činů a svědomí, narůstající spolu s intelektem, v devíti případech se svědecké výpovědi vztahují právě ke gymnáziím.

Za všechny svědecké výpovědi zde uvedu několik ukázek z jednotlivých stupňů škol:

4. třída: dlouhodobě psychicky šikanována koktající dívka, slovní útoky, urážky (vzhled, tělesný pach), vyčleněna z kolektivu. Později přešlo ve fyzické útoky tří agresorů až zlomeninu ruky.

4. třída: od tohoto ročníku dlouhodobě ponižována dívka, nadávky, posměch, ničení věcí, sluha ostatních. Z POHLEDU PEDAGOGA „TA NEJHORŠÍ, KTERÁ SI ZA TO MŮŽE SAMA.“

5. třída: psychicky šikanována introvertní dívka, nekomunikující ani s učiteli. IMPULZ DALA SAMA UČITELKA SVÝMI POSMĚŠNÝMI VÝTKAMI AŽ DO TÉ DOBY, KDY BYL SPOLUŽAČCE DIAGNOSTIKOVÁN SITUAČNÍ MUTISMUS.

7.-9. třída: slabého chlapce šikanovali čtyři další, začalo to urážkami, pak musel kupovat svačiny, cigarety, od 8. třídy začalo fyzické týrání, např. rozpálený plíšek mu tiskli na ruku, nutili ho jíst vazelinu aj.

8. třída: fyzická šikana dívky, braní a ničení věcí, házení tašky z okna, tahání za vlasy, dokonce agresor dívce vlasy zapálil.

1. ročník gymnázia: ve druhém pololetí přišel nový student, kolektiv ho nepřijal, všechny prvky psychické šikany, nápadné přehlížení, neoznamování domácích úkolů, požadavků aj. Odešel ze školy.

Střední škola: obětí Rom, minimálně jednou denně šikanován, bit, nesl vinu za průšvihy agresorů, snažil se získat jejich úctu. Hlavním agresorem byl sportovec-hokejista. ŠKOLA VŮBEC NECHTĚLA ŘEŠIT, „U NÁS ŠIKANA NEEXISTUJE“. Sice agresora nakonec vyloučili, ale za něco jiného.

Dá se předpokládat, že na učilištích byla a je šikana ještě brutálnější. Přes narůstající počet případů, zásluhou aktivit předních odborníků, mediálních zpráv o tragických důsledcích zůstává pravděpodobně pregraduální příprava učitelů stále odtržena od praxe. Svědčí o tom také jednoznačné odpovědi 228 vyučujících všech aprobacích základních škol v Ústeckém kraji. Shodli se na tom, že pokud jim něco stěžuje školní práci, pak je to nedostatečná příprava vztahující se ke školním konfliktům, která je nutí reagovat neprofesionálně, pouze na základě vlastní nebo převzaté praktické zkušenosti.¹

Další otázka našeho šetření se týkala postojů svědků šikany k agresorům. Zde mohli respondenti vyjádřit více pocitů najednou. Jak naznačuje tabulka, znázorňující součty voleb, dětskou přirozeností je spíše negativní postoj k násilí.

¹ Aktuální průzkum pracovníků psychologie PF UJEP v Ústí nad Labem, zmíněný v průvodním slově pozvánky na konferenci v září 2005.

POSTOJ K AGRESOROVÍ:

OBDIV	5	POHRDÁNÍ	32	LHOSTEJNOST	10
RESPEKT	10	ODSOUZENÍ	47	NEPOCHOPENÍ	9
STRACH	28	NENÁVIST	15	SPOLUVINA	4

Následovali dvě otázky, týkající se pomoci obětem šikanování ve třídách respondentů.

POSTOJ K OBĚTI:

SVĚDKEM ŠIKANY	116	100 %
SNAHA O POMOC	67	58 %
NEPOMOHLI	49	42 %

Nepomáhající respondenti (49) zdůvodňovali svůj pasivní přístup k oběti především strachem z agresorů, báli se, aby se sami nestali oběti. Nezanedbatelným důvodem byla také nechuť žalovat. Učitelé by měli přehodnotit své neuvážené výroky, odsuzující toto jednání a naopak zdůrazňovat osobní statečnost žáků, kteří nedopustí bezpráví.

OBĚTI ŠIKANOVÁNÍ

Ostatní položky byly určeny obětem šikany. Závažným zjištěním také je, že se v sedmi případech jedná opět o gymnázia. Tříkrát oběti udaly čtyřleté gymnázium, čtyři oběti označily osmileté gymnázium a čtyři střední odbornou školu. Omezený počet stránek nedovoluje uvést přesnější členění, např. na muže a ženy aj.

VÝSKYT ŠIKANY:

OBĚTÍ CELKEM	52	100 %
NA 1. STUPNI	8	15 %
NA 2. STUPNI	27	52 %
PO CELOU ZŠ	6	12 %
NA STŘEDNÍ ŠKOLE	11	21 %

V další položce respondenti vyjadřovali stručnou charakteristiku agresorů. Přes zadání výčtu kritérií se právě v této otázce úplnost údajů velmi lišila, často se také jednalo o více agresorů (dokonce celou třídu), objevila se i odpověď: „*Nepamatuji se, nechce se mi o tom psát*“. Za zmínku stojí kritérium prospěchu, kde 25 obětí uvedlo u agresora podprůměr, ale také 6 agresorů bylo premiantem třídy. Dominance, sebevědomí charakterizovaly 23 agresorů, problémy s chováním 13. V případě výpovědi obětí se dokonce objevil v roli agresora učitel tělesné výchovy.

Další otázky se týkaly stupně skrytosti šikany ve třídě, přístupů spolužáků, učitelů, u obětí šikanování jsme navíc zjišťovali, komu se svěřily a zda byl agresor potrestán. Omezený počet stránek příspěvku nutí autora již ke stručnosti a k závěrečnému shrnutí. Všechny zjištěné údaje byly závažnější, než jsme se odvažovali předpokládat. Právě přístupy učitelů by měly sloužit jako varující memento. Jejich chybné postupy jsou zřejmě příčinou nedůvěry: jen 8 obětí z 52 požádalo učitele o pomoc; o šikaně ve třídě věděl učitel jen v 18 třídách respondentů – obětí šikanování; nijak nezasáhlo, tedy šikanu neřešilo 39 třídních učitelů! AGRESOR NEBYL NIJAK POTRESTÁN VE 46 TŘÍDÁCH (z 52)! V pěti případech řešili rodiče trápení svého dítěte jeho přeložením na jinou školu.

Na závěr svého příspěvku ocitují dva respondenty, jejichž výroky bychom neměli brát na lehkou váhu. Možná jejich slova charakterizují fenomén šikanování nejvýstižněji: „*V podstatě se v každém ročníku našel jedinec, který byl terčem posměchu, útoků a byl tedy ostatními méně nebo více šikanován.*“ „*Silnější dnes šikanují každého. Zkouší jejich slabiny, hledají oběť, která se nedovede bránit.*“

Nedopusťme, aby děti byly vychovávány a vzdělávány v prostředí velmi vzdáleném „dílnám lidskosti“, v nedůvěře k autoritě učitele, ve špatných modelech mezilidských vztahů. Virus šikanování zanechává své následky na všech zúčastněných, poškozuje celý třídní kolektiv, přináší trápení statisícům rodičů, prarodičů. Nejvíce však obětem, které si nesou do života již po několika týdnech posměchu a ponižování neurotické syndromy. Berme

vážně závěry výzkumů, hledejme společně cesty, vedoucí k odborné přípravě erudovaných a zodpovědných učitelů, kteří se budou umět vyvarovat „malých“ pochybení s dalekosáhlými následky.

LITERATURA

KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-513-X

Kontakt

PaedDr. Jitka Mikešová

Fakulta pedagogická TUL, katedra pedagogiky a psychologie

Hálkova 6, 461 17 Liberec I.

e-mail: jitka.mikesova@vslib.cz